

ВІДГУК

офіційного опонента на дисертацію **ТРЕЙТЯКА ДМИТРА
ВЯЧЕСЛАВОВИЧА** на тему «**ПОВСЯКДЕННЕ ЖИТТЯ ГРЕЦЬКОЇ
ЕТНІЧНОЇ МЕНШИНИ В УКРАЇНІ В 20–30-ТІ РОКИ ХХ СТОЛІТТЯ**»,
подану на здобуття наукового ступеня доктора філософії з галузі знань
03 «Гуманітарні науки» за спеціальністю 032 «Історія та археологія»

Актуальність теми дослідження.

Об'єктно-предметна сфера представленої на захист дисертації є сегментом багатовимірної наукової проблеми, яка розкриває складну і водночас надзвичайно чутливу, можна сказати навіть дразливу сторінку історії суспільно-політичних трансформацій і торкається одного з найделікатніших аспектів національно-ідентифікаційного процесу, який відбувався (і відбувається) в Україні. Характерно, що саме національне питання було і залишається одним з найбільш актуальних для всіх епох і періодів української історії. Його дослідження має міждисциплінарний характер та стратегічний потенціал, який особливо рельєфно проявляється у поліетнічних державах. Без уважного моніторингу динаміки етнополітичних процесів, осмислення історичної обумовленості норм і правил, яким віддають перевагу у своєму повсякденному житті представники етнічних меншин – вибудувати консолідаційну модель національної ідентичності у будь-якій державі не уявляється можливим.

В українській історіографії вже протягом тривалого часу досліджуються питання, пов'язані із колонізаційними процесами та формуванням ареалу заселення нинішньої території України різними етносами, проясненням

специфіки їх взаємовідносин між собою і водночас з корінним населенням, політикою владних структур, інституалізацію спеціальних установ, самоусвідомленням і асиміляцією представників етнічних меншин. Проте автору дисертації вдалося обрати «вузьку» проблему, яка є частиною широкого контексту питань, пов'язаних із вивченням історії національних меншин України – їх появою, еволюцією та нинішнім становищем, але, водночас, потребує детального та системного вивчення, адже стосується повсякденного життя грецької меншини радянської України у міжвоєнний період. Хоча не можна стверджувати, що дана тема є недостатньо розробленою у вітчизняній історіографії (праці М. Араджионі, К. Балабанова, А. Гедьо, Н. Терентьєвої та ін.).

Греки, з'явившись на етнічній мапі України наприкінці XVI ст. внесли свій вклад в розвиток економіки, духовного життя, культури та побуту населення України. Переселенці не лише репрезентували на новому місці власний спосіб життя, але й, зрозуміло, адаптувалися до господарських, культурних та побутових реалій корінного населення. Разом із тим, представники етнічних меншин стали невід'ємною частиною політичного експерименту більшовицького режиму – насадження відповідних марксистсько-ленінських ідеологем та їх практичної реалізації. Не залишились вони й осторонь політики коренізації.

Чисельність грецької етнічної меншини у досліджуваній автором період, за підрахунками сучасних істориків, становила близько 105 тис. осіб. Аналогічно іншим національним групам вони пережили надскладні буремні події, характерні для першої половини XX ст. Греки так само стали об'єктом масштабного політичного експерименту та його наслідків, який проводив Кремль, а саме – голоду, Голодомору, терору та репресій. Ці питання не залишились осторонь наукових зацікавлень вчених. Знаковими у історіографічному доробку є фундаментальні праці Я. Верменич, С. Кульчицького, О. Рафальського, О. Рубльова, Л. Якубової. Нагадаємо, що значний вклад у дослідження вказаної тематики внесла окрема структура у

складі Інституту історії України НАН України – Центр українсько-грецьких відносин, очолюваний Н. Терентьевою.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами.
Представлене дисертаційне дослідження виконане в рамках наукового проєкту «Дослідження проблем гуманітарних наук», що виконується професорсько-викладацьким складом кафедри історико-філософського факультету НПУ імені М.П. Драгоманова.

Ступінь обґрунтованості наукових положень, висновків і рекомендацій, сформульованих у дисертації.

Аналіз змісту дисертації Д. Трейтяка та його публікацій підтверджують оригінальність та самостійність дослідження. У вступі дисертації вміщено усі необхідні складові, передбачені відповідними нормативними документами, чітко визначено об'єкт і предмет дослідження, окреслено його мету та завдання.

Хронологічні рамки дослідження охоплюють 20–30-ті рр. ХХ ст. Це була надзвичайно складна доба війн і революцій, позначена змінами політичних режимів, докорінними соціальними та господарськими трансформаціями, реформуванням етнополітичної сфери, переходом до політики коренізації та її згортанням, запровадженням нових установ та інститутів, голодом, Голодомором та репресіями. Саме крізь призму цих процесів в дисертації реконструюється складне полотно життя грецької громади у відповідності з обраною структурою роботи, яка традиційно побудована за проблемно-хронологічним принципом, але є доволі конструктивною, адже дозволяє висвітлити увесь спектр проблем і завдань, які ставив перед собою автор.

Звичною є архітектоніка дисертації – вона складається зі вступу, чотирьох розділів та висновків, присутній також список використаних джерел та літератури.

У першому розділі «**ІСТОРІОГРАФІЯ, ДЖЕРЕЛА ТА ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ОСНОВИ ДОСЛІДЖЕННЯ**» дисертантом зроблена спроба проаналізувати історіографічний доробок українських вчених із

задекларованої тематики. Очевидно, недоцільно заглиблюватися в авторські намагання аналізу тенденцій дослідження цієї теми – вони є досить повними та особливих зауважень не викликають. Тим більше, здобувач приєднався до думки А. Гедьо щодо визначення нею напрямів та етапів у дослідженні греків Приазов'я у 20–30-х рр. ХХ ст. Певне застереження викликає задекларована назва параграфа 1.1. «Еволюція та сучасний стан елліністичних досліджень», що, на нашу думку, передбачає дослідження всього комплексу еллінознавчих студій. Дисертанту слід було акцентувати увагу на розгляді масиву праць саме із повсякденного життя греків України та здійснити реконструкцію загальних тенденцій (якщо такі існують) у дослідженні цієї теми в грецькій історичній науці. Поза увагою п. Трейтяка також залишився найновітніший пласт вітчизняної історіографії, як от – монографічне дослідження В. Томозова «Греки-хіосці на Півдні України (кінець ХVІІІ ст. – 1917 р.): між традиціями національного самозбереження і практиками соціокультурної адаптації» (Київ, 2021 р.), колективні монографії «Українське радянське суспільство 30-х рр. ХХ ст.: нариси повсякденного життя» (Київ, 2012 р.), «Національне питання в Україні ХІХ – початку ХХ ст.: історичні нариси» (Київ, 2012 р.). Невикористаним автором також є наукові спостереження Л. Якубової в праці «Етнонаціональний поступ Радянської України» із загального нарису «Україна й українці в постімперську добу (1917–1939)» (Київ, 2021 р.).

Також у першому розділі проаналізовано джерельну базу дисертаційної праці із визначенням причин надання переваги окремим групам джерел у рамках системно-структурного підходу. Більшість її склали матеріали фондів Центрального державного архіву вищих органів влади та управління України й Центрального державного архіву громадських об'єднань та україніки – документів, які дають можливість по-новому подивитися на досліджувану дисертантом проблему. На жаль, враховуючи об'єктивні обставини, невикористаними лишилися фонди місцевих архівосховищ, насамперед Донецької, Чернігівської, Одеської та Миколаївської областей, які без сумніву зберігають потужний масив матеріалів, який становить науковий інтерес.

Також дослідник обійшов увагою численні публікації на шпальтах всеукраїнського грецького видання «Коллективистос», що висвітлювали події 20–30-х рр. ХХ ст. (фонди НБУ імені В.І. Вернадського).

В контексті ґрунтовного вивчення безпосереднього об'єкту дослідження розділу II **«ЧИННИКИ ФОРМУВАННЯ ТА ОРГАНІЗАЦІЇ ПОВСЯКДЕННОГО ЖИТТЯ ГРЕЦЬКОГО НАСЕЛЕННЯ»** автор не міг оминати характеристику процесів заселення та проживання представників грецької спільноти на теренах України із кінця ХVІІ ст. Логічним у першому параграфі другого розділу дисертації **«Головні осередки проживання греків на території України та становище грецької меншини на початку 1920-х років»** виглядає спроба дисертанта здійснити аналіз процесів розселення греків на території України, з'ясувати ареали їх локалізації, відтворити процес створення основних осередків і, ясна річ, відобразити становище грецької меншини вже на початку ХХ ст. Із зрозумілих причин автор найбільшої уваги приділяє грецькій громаді Північного Приазов'я, представники якої поступово розосереджувалися на інших територіях, створюючи окремі компактні анклави. Окрім, власне, демографічних та гендерних характеристик дисертант звертає особливу увагу на події на Півдні України, пов'язані із Білим рухом. Цікавим є його висновок (стор. 58) про те, що «Велика кількість грецького населення, що тут проживала, компактність його розміщення – все це стало важливими факторами, які допомогли грекам Приазов'я не асимілюватися з населенням регіону та зберегти свою ідентичність, навіть після ліквідування юридичного статусу меншини».

Другий параграф другого розділу **«Політика коренізації та грецька спільнота України»** присвячений характеристиці грецького населення УСРР у 20-х рр. ХХ ст., а також інституціоналізації національної політики більшовиків та виокремленню в ній грецького напрямку – так зв. еллінізації. Дослідник справедливо робить висновок, що за часів коренізації вузловими центрами аналітичного супроводження питань, пов'язаних із грецькою меншиною, була грецька секція ЦКНМ, очолювана Савою Ялі. Також автор аналізує економічні

та соціальні процеси у середовищі грецької етнічної меншини у контексті реалізації НЕПу, подає статистичний матеріал присвячений виокремленню грецьких національних районів та проведенню виборів на їх територіях. Детально осмислюються трансформаційні тенденції на зламі 20–30-х рр., які торкнулися й самої моделі функціонування грецьких національних адміністративно-територіальних одиниць. Спершу були ліквідовані округи і відбувся перехід на двоступеневу систему управління. Згодом, у 1938–1939 рр., з мапи радянської України зникають й грецькі райони.

Третій параграф **«Греки України у вирі колективізації та Великого терору»** присвячений аналізу наслідків примусової колективізації, розкуркулення, Голодомору та репресивної політики доби сталінізму для грецького населення України. Автор ґрунтовно висвітлює економічні показники грецьких сіл у сфері господарювання, фіксує негативні зміни, які мали місце у системі поземельних відносин та у соціальній сфері. За спостереженнями дисертанта, будь-яких помітних особливостей у динаміці, хронології та темпах колективізації у грецьких селах документи не фіксують. Констатується лише той факт, що мали місце окремі регіональні особливості в межах національних районів: час створення колективних господарств, зміни у структурі посівних площ, господарського напрямку колгоспів тощо.

Параграф містить тематичні сюжети щодо репресій по відношенню до грецької національної меншини. Протягом 30-х рр. ХХ ст. був започаткований процес згортання масштабних проєктів, які стосувалися освіти, літератури та мистецтва, театру тощо. Він безпосередньо торкнувся, як пише автор, й грецької етнічної меншини. Протягом 1933–1937 рр. було видано десятки т.зв. “заборонних постанов”, реорганізовано грецькі національні школи, технікуми, училища, відділи та класи у змішаних школах, були закриті грецькі газети (або відбувся їх перехід на російську мову).

Основний масив матеріалу третього розділу **«МАТЕРІАЛЬНІ ЧИННИКИ ПОВСЯКДЕННОГО ЖИТТЯ ГРЕЦЬКОЇ ЕТНІЧНОЇ МЕНШИНИ»** присвячений власне репрезентації матеріального виміру

повсякденного життя грецької етнічної меншини. Здобувач на значному документальному матеріалі успішно реконструював побут, умови проживання, якість медичного обслуговування греків, їхній господарський рівень, одяг та особливості харчування.

Помітну новизну мають авторські твердження, викладені у четвертому розділі **«ДУХОВНА СКЛАДОВА ПОВСЯКДЕННОГО ЖИТТЯ ГРЕЦЬКОГО НАСЕЛЕННЯ УКРАЇНИ»**, де розкриті питання стану освіти, культурної діяльності, громадського та релігійного життя, відпочинку та дозвілля населення. Загалом, це досить специфічний сегмент наукової роботи автора, який значною мірою балансує на міждисциплінарному рівні – історії, демографії, етнології та мистецтвознавства. У цьому контексті, на нашу думку, варто було б використати доробок вчених-етнополітологів та мистецтвознавців. По-друге, як ми вже наголошували, поза увагою автора залишилась колективна монографія «Українське радянське суспільство 30-х рр. ХХ ст.: нариси повсякденного життя», у якій окремий розділ «Повсякдення етнічних громад України (30-ті роки ХХ ст.)» (Київ, 2012 р.), безпосередньо присвячений повсякденному життю етнічних громад України. Також здобувачу не зайвим було б ознайомитися із дещо дискусійними думками Володимира Головка, які викладені у першому розділі цієї праці.

Висновки роботи відображають синтез авторських суджень щодо повсякденного життя грецької етнічної меншини в Україні впродовж 20–30-х рр. ХХ ст. та не викликають особливих зауважень, хоча, на нашу думку, вони могли бути дещо розлогішими. Завершується робота достатнім і кваліфіковано структурованим списком використаних джерел та літератури.

Високо оцінюючи науковий рівень дисертації, визнаючи її незаперечну практичну значущість, констатуємо успішне розв'язання важливої наукової проблеми, слід висловити деякі **зауваження та побажання**:

- Доцільно було б розширити джерельну базу за рахунок опрацювання архівних матеріалів на реабілітованих осіб, що дозволило б більш точно

оцінити кількість репресованих греків. Позитивні результати у цьому напрямку забезпечило б і опрацювання матеріалів серії «Реабілітовані історією»;

- У дисертації варто було б посилити сюжети, що ілюструють наявність спільного та особливого у перебігу типологічно єдиних національних процесів, які були характерні для різних етнічних груп населення України (німців, євреїв, греків, болгар) у досліджуваній автором період. Щоправда, це могло б стати темою окремого дослідження – можливо, докторської дисертації;
- У параграфі, у якому йдеться про Голодомор 1932–1933 рр. та грецьку національну операцію доби Великого терору, доцільно розширити хронологічні межі та тематичні сюжети, оскільки репресії по відношенню до греків не обмежувалися «грецькою національною операцією» 1937–1938 рр. Варто було згадати про досить масові справи 1930–1932 рр. по звинуваченню у контрреволюційних заколотах на території національних районів, висвітлити їх наслідки та зазначити особи фігурантів (за матеріалами Державних архівів Донецької, Чернігівської, Одеської та Миколаївської обл.);
- Рукопис містить ряд мовно-стилістичних недоліків, які легко можуть бути виправлені у процесі підготовки майбутньої монографічної праці до друку.

Однак, подібні недоречності, які трапляються у всіх без виключення дисертаційних дослідженнях молодих науковців, не псують загального приємного враження від основної частини роботи.

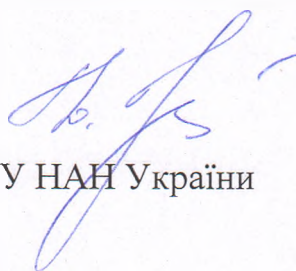
Загалом, дисертація Дмитра Вячеславовича Трейтяка – це самостійне, оригінальне, комплексне дослідження, науково-обґрунтовані результати якого вирішують конкретну мету, спираючись на широку історіографічну, джерельну бази та методологічний інструментарій.

З огляду на зазначене вище та беручи до уваги висловлені зауваження, вважаємо, що дисертація Дмитра Вячеславовича Трейтяка **«ПОВСЯКДЕННЕ ЖИТТЯ ГРЕЦЬКОЇ ЕТНІЧНОЇ МЕНШИНИ В УКРАЇНІ В 20–30-ТІ РОКИ ХХ СТОЛІТТЯ»** за науковим рівнем і новизною поставлених завдань, обґрунтованістю основних положень, практичним значенням отриманих

результатів в цілому відповідає вимогам «Порядку присудження наукових ступенів», затвердженого постановою Кабінету Міністрів України №567 від 24 липня 2013 р. зі змінами, затвердженими Постановами Кабінету Міністрів України №656 від 19 серпня 2015 р. та №1159 від 30 грудня 2015 р. за спеціальністю 032 «Історія та археологія», галузь знань «Гуманітарні науки».

Офіційний опонент

Старший науковий співробітник
відділу історичної регіоналістики ІУ НАН України
кандидат історичних наук

Юлія ГРИЩЕНКО

Підпис ст. наук. сп., к.і.н. Юлії Грищенко
«ЗАСВІДЧУЮ»

Учений секретар ІУ НАН України
доктор історичних наук, професор

Олександр РУБЛЬОВ